

„A SZERÉMSÉGI MAGYAR SZIGETEK NYELVÉ”-RŐL

A nyelvjárásszigeteket a dialektológia különleges nyelvjárástípusként kezeli, mert azok — keletkezésüket, fennmaradásukat illetően — egyéb nyelvjárástípusoknál közvetlenebb összefüggésben vannak a mindenkori történelmi-társadalmi helyzettel. Elhelyezkedésüket tekintve a nyelvjárás kutatás külső és belső nyelvjárásszigeteket különböztet meg. Az első esetben kisebb nyelvi (nyelvjárási) közösségnek nagyobb nyelvi (nyelvjárási) közösségből való kiválásáról, földrajzi elszakadásáról, s idegen nyelvi környezetbe településéről van szó. A második esetben az áttelepülés azonos nyelvterületen belül történik. Itt a nyelvjárás-sziget kialakulásának a feltétele csak az „érkező” és a „befogadó” nyelvjárás közti különbség, valamint az érintkezés megszakadása a kibocsátó nyelvjárással. Mindkét — a történelmi és a társadalmi körülmények meghatározta — diszlokáció a nyelv diakron (integrálódó-differenciálódó) mozgásába illeszkedik.

A szerémségi szigetek nyelve a kibocsátó nyelvterület határához közel esik, sőt — hacsak familiáris szinten is — azzal némiképpen érintkezik. E familiáris nyelvhasználatnak a szigetnyelvjárásokra tett határfoka azonban összehasonlíthatatlanul kisebb annál, amely az anyanyelv területén szabadon fejlődő nemzeti nyelv egyes rétegei (pl. köznyelv és nyelvjárás) között mutatkozik. Ilyen értelemben tehát a szerémségiek nyelvét külső nyelvjárás-szigetként kezelhetjük, ahol a körülvevő idegen nyelv (szerb-horvát) és a szigetnyelvjárás diverzitása „abszolút fokon” jelentkezik, tehát a nyelvjárás zárt egységének megbontási lehetősége minimális, s hosszabb együttélés után is legfeljebb jövevényelemek beépüléséig terjed.

„A Szerémség két hajózható folyó közt, a Duna és a Száva közt fekszik . . . területén megfordultak az idők folyamán illírek, kelták, rómaiak, keleti gótok, szlávok, magyarok, törökök . . .” (Penavin Olga, NytudÉrt. 79:3) Későbbi lakói a szerbek, horvátok, németek és magyarok, mint lakatlan területet népesítették be a török kiűzése után. A legutolsó magyar betelepülés a századforduló utolsó éveiben történt. A szerémségi magyar lakosság az idegen nyelvi környezetben részint megőrizte az elbocsátó nyelvjárási sajátosságokat, részint kialakított egy regionális nyelvi és nyelvhasználati egységet. Ennek az egységnek az életrevalósága azonban a távolabbi jövőben a nyelvjárás elszigeteltsége ellenére sincs biztosítva (részben a nyelvi integrálódás, részben az idegennyelvi hatás miatt). Amit ma jelennek tekinthetünk, s a nyelvben jelenségeként kezelhetünk, az valójában tendencia, mely a jelen esetben is — mint minden más nyelvjárási sajátosság — átalakulásra van ítélve.

A szó hagyományos értelmében pusztulásra ítélt népi kultúra megmentésére siető századeleji gyűjtőmunkálatok követendő például szolgáltak a magyar nyelvjárás kutatás ügyét fontosnak tartó nyelvészeink munkálkodásaiban is. Egyik későbbi — a nyelvjárás-kutatásnak nagy segítséget nyújtó — eredmény a Magyar Nyelvjárások Atlasza, mely a magyar nyelvterületet dialektológiai szempontból lényegében feltérképezte.

A jugoszláviai nyelvatlasmunkálatok hiányzó részét egy-egy táj-jellegi összefoglaló mű igyekezett pótolni. A munkálatok megszervezésében és feldolgozásában nagyon fontos szerepe volt és van Penavin Olgának, aki még 1966-ban kiadta „A jugoszláviai Muravidék Magyar Tájnyelvi Atlaszá”-t, 1968-ban pedig megjelentette a Szlavóniai (Kórógyi) Szótár első kötetét.

Penavin Olga most megjelent értekezésében (A szerémségi magyar szigetek nyelve. – NytudÉrt. 79. sz., Ak. Kiad., Bp. 1972) lényegében korábbi munkálatainak elvét s módszereit követte. Mindjárt hozzáfetjük: a 11 falu (Ürög/Ireg, Satrinca, Satrinca/Satrinca, Dobrodolpuszta/Dobrodol, Vrđnik-Pernjavor/Vrđnik-Pernjavor, Herkóca/Hrtkovići, Nyékinca/Nikinci, Platicis/Platicevo, Vogány/Voganj, Erdővég/Erdevik, Maradék/Maradik, Kamanc~Kamenica/Kamenica) nyelvi sajátosságai nagyobb terjedelmű és részletesebb szöveges tárgyalást érdemeltek volna meg. Ez azonban nem csökkenti a vállalkozás értékét. Ez a munka a magyar nyelvjáráskutatás számára nagyfontosságú tényanyagot tár fel, s a szerémségi nyelv grammatikai rendszerében és szókészletében a jelenlegi nyelvhasználat megterheltségi fokának reális mérlegét vonja meg.

A kutatópontok jellemzése kiterjed a nyelvjárássziget kialakulásának történelmi-társadalmi hátterére, a lakosság nemzetiségi és szociális megoszlására, s a földrajzi környezet adta gazdasági lehetőségek rövid vázolására is. – A szigetnyelvjáráss komplex vizsgálatához a szerző felhasználta a magyar nyelvátlasz szövegyagának egy részét (pl. *bodza, burgonya, egres, gabona, házpadlás, kétfüllű kosár, nagykacs, szemvonó*, stb.) s ezzel a Magyar Nyelvjáráss Atlaszának hálózatát is kiterjesztette.

A dolgozat a szerémségi nyelv hangrendszerét fonematikusan (fonológiai szempontból) is vizsgálja. E vizsgálati módszer a hangokat minden esetben nyelvi környezetben elemzi, s annak megterheltségi fokát is kimutatja. (Vö. a záít, *é*ől az illabiális *á*-ról, az *ö*-zés fokáról, a diftongusok jellegéről, s a mássalhangzóik jelenségeiről írtakat.)

Itt kell megemlítenünk, hogy a monográfia nem tesz különbséget – az egész munka szándékát és feldolgozási módszerét is érintő, esetleg félreértésre alkalmat adó – bizonyos szakkifejezések között. A dolgozatban ugyanis a „tendencia” a nyelvjáráss elterjedtebb jelenségeinek a neve. Előfordul „tendenciaszerű jelenség” alakban is, amely feltehetően nagyobb megterheltségi fokon funkcionáló jelenségről tett megállapítás. Elgondolkoztató ez a szóhasználat az ilyenféle megállapításoknál is: „A hosszú magánhangzó rendszernél a fő tendencia a rövidülés, diftongusos ejtés inkább csak -ol, -ól helyett hallatszik” (21.1.). A rövidülés tehát a hosszabb ejtés rövidebbé válását (annak folyamatát vagy eredményét) jelenti, azaz mindenképpen tartalmazza a kialakulásra való utalást, amelyet a „fő tendencia”-val meg is erősít. A dolgozat egész jellege azonban tartózkodik a nyelvjárástörténeti fejtegetésektől. Szigorúan a Szerémség jelenlegi – a köznyelvi normához viszonyított – nyelvállapotáról óhajt keresztmetszetet adni. Pedig az ok-okozati összefüggések mélyebb feltárása végett gyakran szükség van nyelvtörténeti magyarázatokra, olyankor a tendencia mint a nyelv diakrón életében végbemenő változások törvényszerűségeinek kialakítója hívebben jelöli a nyelv fejlődésének egyes mozzanatait. A szinkron jellegű monográfiák illetőleg atlaszok esetében azonban kívánatos, ha különbséget teszünk tendencia és jelenség között, hogy a dolgozat vizsgálati módszerét, jellegét ezzel is hangsúlyozhassuk.

Alaktani szempontból a szótövek vizsgálatának érdekes eredménye a *megy* ige Szerémség-szerzte használatos túvaltozatainak bemutatása (vö. *megy-, mé-, méi-, meny-, medzs-*). – Igaz, hogy a névszóragozásban, a birtokos személyragozásban, s a névmások alakjaiban inkább fonetikai eltérések tapasztalhatók, mégis ezzel együtt olyan morfológiai eltéréseket és egyezéseket is feltárt a szerző, amelyek a nyelvátlasz vizsgálati szempontjait is túlhaladják, s amelyeket nem volna érdektelen az átadó nyelvjáráss még mindig élő hatásának szempontjából is egybevetni az eredeti nyelvjárással, s megállapítani: milyen mértékű volt az elszakadás „konzerváló” jellege. (Vö: a *hol? hova?* kérdésre az *-ék* ragos alakot, a birtok többségének a birtokos személyragon történő jelölését – pl. *a szomszédék főggyük, ők házuk*, a vocativus birtokos személyraggal ellátott alakját az *ik*-es ragozás megterheltségi fokát, az alanyi ragozás behatolását a tárgyas ragozásba, a *-suk, -sük* elterjedését, s az egytagú *-t* végű igék múlt idejű összevont alakját pl. *sütte, ütte*.)

A zslgetnyelvek mondatnani vizsgálata részletesebb elemzést is megérdemelt volna, főként abból a szempontból, hogy a szerb-horvát nyelv milyen mértékben gyakorolt hatást a mondatszerkesztésre, hogyan hatott a szórendre, s a hanglejtésre. Talán ha egy kicsit több példát láthattunk volna, s főként összefüggő szövegeket is, az olvasó előtt élőbbé válhattak volna azoknak a faluknak a nyelvjárássai, amelyeknek önálló léte, gazdag kifejezőeszközei (vö. *lefölkézük, nyakakarika*, stb.) a jelen dolgozat *szab*:a keretek között megízható elemzésben tárulkozik fel.

Nem volt könnyű feladat a szövegyag összegyűjtése sem. A gyűjtőnek ugyanis több tényezővel kellett számolnia, éppen a nyelvjárásszigetek „külső” jellezéből fakadóan. Számottevő mennyiségben jelentkeznek ugyanis a szerb-horvát nyelv kölcsönszavai (vö. *guma, tobonya, szokán, lipa, ádruga*, stb.), vagy csupán a magyar nyelv toldalékaival ellátott szótövek (vö. *tepáznak nekije, tergovál, borizott, vozikázük* stb.).

A feldolgozás szemléletes eredményeként a dolgozatban 113 illusztrációt láthatunk. Az első térkép a kutatópontokat mutatja be, a többi pedig a 112 kiválasztott szó nyelvjáráss

alakját tartalmazza az ábrázolt szó irodalmi alakjával és német nyelvű fordításával együtt. Meg kell azonban említenünk, hogy a szavak kiválasztásának szempontjaival az olvasó nem lehet tisztában, mert erre még az előszóban sem kap utalást. Lehetséges, hogy a térképek szempontjait a Szerémségre általában jellemző nyelvi jelenségek adták, vagy ezen túlmenően részletesebb elemzési szempontok is közrejátszottak a kiválasztásban. A térképhez betűrendes mutató is tartozik, mely annak könnyebb használatát elősegíti.

Ismét elkészült tehát — nyelvtudományunk hasznára — egy áttekinthető jellegű mű a dialektológiai szempontból eddig még feltáratlan tájak egyikéről! Penavin Olga legújabb tanulmányáról is örömmel állapíthatjuk meg, hogy sikerült szemléletesen bemutatnia a 11 szerémségi falu magyar lakosságának nyelvét, a egyben bebizonyította, hogy „kialakult egy szerémségi magyar nyelv, melynek megvannak a más nyelvjárásoktól elkülönítő jegyei” (31.1.).

A munka jó alapul szolgál a kép tüzetesebb kimunkálásához, és általa a teljes összefoglalás keretei és vonatkozási pontjai is megteremtődtek.